

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 655.58(436.1)"17"
prejeto: 30. 6. 2006

Anja Dular

doc. dr., muzejska svetnica, Narodni muzej Slovenije, Prešernova 20, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: anja.dular@nms.si

Dunajski tiskar, založnik in knjigotržec Johann Thomas Trattner in slovenski knjižni trg 18. stoletja

IZVLEČEK

Založniška in tiskarska hiša Johanna Thomasa Trattnerja (1719–1798) je v sedemdesetih letih 18. stoletja razširila svoje delovanje po celotni monarhiji, odprli so podružnice v Gorici in Trstu, Pešti, Innsbrucku, Linzu, Varaždinu in Zagrebu. Poleg tega je imel zveze s trgovci v več kot dvajsetih krajih – npr. v Brnu, Varšavi, Leipzigu, Frankfurtu na Maini, kjer je prodajal s pomočjo posrednikov. V Ljubljani je imel dobre sodelavce med predstavniki kranjskih knjigotržcev. Zanj jezikovne razlike niso predstavljale ovir, prej je znal iz tega kovati dobiček. Tiskal in prodajal je knjige v nemščini, latinščini, italijanščini, francoščini, hrvaščini, češčini, madžarščini in tudi slovenščini.

KLJUČNE BESEDE

Tiskarstvo, Janez Tomaž Trattner, 18. stoletje, Avstrija, Dunaj, kulturna zgodovina

ABSTRACT

THE VIENNESE PRINTER, PUBLISHER AND BOOKSELLER JOHANN THOMAS TRATTNER AND THE SLOVENE BOOK MARKET OF THE 18TH CENTURY

The publishing and printing house of Johann Thomas Trattner (1719–1798) has broadened in the 70ies of the 18th century its activity over the entire monarchy; they opened branches in Gorizia, Trieste, Pest, Innsbruck, Linz, Varaždin and in Zagreb. In addition, Trattner had contacts with tradesmen in over twenty towns – for example in Brno, Warsaw, Leipzig, Frankfurt am Main, where he was selling with the help of agents. In Ljubljana, he had good co-operators among the representatives of Carniolian booksellers. To Trattner, language differences did not present obstacles; he rather coined profit from them. He printed and sold books in German, Latin, Italian, French, Croatian, Czech, Hungarian languages and as well in Slovene.

KEY WORDS

Printing, Johann Thomas Trattner, 18th century, Austria, Vienna, cultural history

Zakaj pisati o Johannu Thomasu Trattnerju – v različnih publikacijah je prilagajal svoje ime jeziku tiskovine (Johann Thomas Edler von Trattner / Jean Thomas de Trattner / Ivan Thomas plem. Trattner) – tiskarju, knjigotržcu, uspešnem poslovnežu, možu, ki je zaznamoval dunajsko družabno in družbeno življenje 18. stoletja? V zadnjih letih je izšlo več razprav o njegovem delu in življenju, po katerih lahko na kratko povzamemo njegov življenjepis in delo, ki ga je vodilo geslo "Labore et favore / Arbeit und Gunst / Delo in milost".¹ Pa vendar lahko k mozaiku o njegovem delu dodamo nekaj podatkov o povezavah z našim prostorom, o sodelovanju s kranjskimi knjigotržci, o slovenskih tiskih in pomembnih knjižnih izdajah mož, ki so bili doma v naših krajih ali pa so bili z njimi povezani. Ne nazadnje pa je bil Trattner osebnost, ki je v 18. stoletju pokazal, kako je mogoče delovati na širokem in jezikovno raznolikem področju, kakršna je bila nekdanja monarhija. Nehote se nam zastavlja vprašanje, ali ne bi bilo možno potegniti iz njegovega dela tudi kakšen nauk za delo v današnji raznoliki evropski družini.

Johann Thomas Trattner se je rodil v vasi Jormannsdorf pri Bad Tatzmannsdorfu na južnem Gradiščanskem, kraju, na meji med Madžarsko in Avstrijo, zato se v literaturi pojavlja včasih kot njegova rojstna država Madžarska. Tudi letnica in datum rojstva sta bila šele pred nedavnim korigirana, tako je zdaj po genealoških študijah ugotovljeno, da se je rodil 20. decembra 1719² in ne 1717, kakor je bilo doslej splošno sprejeto v literaturi. Družina je bila protestantska, a mati je umrla ob njegovem rojstvu, oče, kmet, ki je živel od manjšega posestva, pa dve leti kasneje. Tako je dečkovo vzgojo prevzelo materino sorodstvo v Dunajskem Novem mestu (Wiener Neustadt), vzgajali so ga v katoliškem duhu.

Leta 1735 je tam začel spoznavati črno umetnost in se v štirih letih izučil za tiskarja. Od septembra 1739 je delal na Dunaju, najprej v delavnici Petra von Ghelena, kjer je bil tiskar in stavec tudi tujejezičnih knjig. Zelo pomembno je bilo, da je tu spoznal redakcijsko delo pri časopisu, kar je s pridom izkoristil na svoji nadaljnji poklicni poti.

12. maja 1748 je kupil lastno tiskarno in se tako osamosvojil, a se ob tem tudi zadolžil za 4000 goldinarjev. Kljub temu, da je bil njegov finančni položaj vse prej kot rožnat, je honorar za prvi tisk razdelil med reveže. Prav s tem dejanjem si je pridobil veliko naročil – predvsem iz kroga jezuitov in od tu je šla njegova kariera le še navzgor.

Naj o njegovem družinskem življenju zapišemo še to, da je bil dvakrat poročen, prva žena Maria von Retzenheim mu je v petindvajsetih letih zakona rodila enajst otrok, a le Josef Anton je prerasel otroška leta, iz drugega zakona s Theresio Nagel je med desetimi otroci preživela le hči Franziska Xaveria. Vendar sta se velike slovesnosti ob petdesetletnici Trattnerjevega dela v tiskarstvu – maja 1798 – udeležila od ožjega sorodstva le vnuk Johann Nepomuk Thomas Trattner (sin je namreč leta 1779 umrl) in hči. Že čez dva meseca in pol pa sta ga spremila na zadnji zemeljski poti, kajti 31. julija 1798 je Johann Thomas plemeniti Trattner umrl.

Johann Thomas Trattner, grafika Johann Ernst Mansfeld, 1781 (po I. Jaklin, *Das österreichische Schulbuch im 18. Jahrhundert aus dem Wiener Verlag Trattner und dem Schulbuchverlag*).

¹ Jaklin, *Das österreichische Schulbuch*; Henke, Winkler, *Geschichte*, str. 175 ss.

² Jaklin, *Das österreichische Schulbuch*, str. 21.

*Johann Maximilian Kolb po Franzu Josephu Sandmannu,
Dunaj – Graben pred 1859, jeklorez
(Narodni muzej Slovenije, Grafični kabinet, inv. št. G-4649).*

Poslovni uspehi in širitev delovanja

Že v drugem letu, odkar je imel lastno tiskarno, je Trattner pridobil naslov univerzitetnega tiskarja, leta 1754 pa še dvornega tiskarja. V začetku leta 1752 je odprl knjigarno in livarno črk. Leta 1756 je ob tiskarni uredil še knjigoveznico. Za vsa ta delovna področja je leta 1759 zgradil v Josefstadt – tedaj še predmestju Dunaja – Typographische Palast. V njej je bila tiskarna s 37 tiskarskimi prešami, vrezovalnica črk, livarna, bakroreznica, tiskarna za grafike, knjigoveznica, knjigar in skladišča.

Vsaka tiskarna pa je odvisna od osnovne surovine – papirja. Ker so bile avstrijske tiskarne v prvi polovici 18. stoletja večinoma odvisne od uvoženega papirja, je Trattnerjeva odločitev, da postavi papirnico v Ebergassingu (1767), danes okraj Dunaj okolica – vzhodno od Dunaja, poslovno razumljiva. V letu 1785 je uredil papirnici še na

Dunaju in v Linzu. Za vse te poslovne poteze je dobil ideje tudi na svojih študijskih potovanjih. Leta 1764 je prepotoval nemške dežele, Švico, Francijo, Anglijo in Nizozemsko. O papirništvu je seveda največ lahko izvedel na Holandskem.

V sedemdesetih letih se je odločil še za eno veliko dejanje. V središču Dunaja na Grabnu je dal sezidati na prostoru, kjer je prej stalo več hiš, mogočni dvorec – Trattnerhof. Baročna palača, ki je imela pet nadstropij, je bila zgrajena med letoma 1773 in 1777 po načrtih Petra Mollnerja, a je bila leta 1911 porušena. Njeno pročelje so krasile kariatide. V pritličju je bila tiskarna, knjigarna s papirnico. Glavna tiskarna pa je še naprej ostala v Josefstadt. Trattnerhof je postal središče družabnega življenja.

Na Dunaju je Jakob Bianchi leta 1772 osnoval *Lekturkabinett*. Take izposojevalnice knjig, ki so delovale v okviru knjigarn, so imeli najprej – konec 17. stoletja v Angliji. Izposojali so predvsem

dramske tekste in romane. V Švici, Franciji in Nemčiji je postala to splošna praksa šele v drugi polovici 18. stoletja, ko začno izposojati knjige knjigarnarji v Frankfurtu, Berlinu in Göttingenu. V Münchnu in na Dunaju sta bili prvi javni izposojevalnici knjig ob knjigarnah odprti leta 1772. Dunajski *Lekturkabinett* je deloval od leta 1777 pod okriljem knjigarne Johanna Thomasa von Trattnerja – na Grabnu. Abonenti so lahko brali predvsem politične časopise in časnike ter lep-slovje. Letna članarina – 24 goldinarjev, nikakor ni bila nizka, toliko je namreč zaslužil kočijaž v dveh mesecih ali pa sobarica v vsem letu.³ Johann Kasper Riesbeck je v potopisnem delu *Briefe eines reisenden Franzosen über Deutschland an seinen Bruder zu Paris* leta 1783 opisal Trattnerjevo dunajsko izposojevalnico knjig v njegovi veliki palači: "Tam najdeš vse časopise, vsa periodična glasila in brošure. Morda je to del načrta, da se ustanovi akademija ali znanstveno društvo."⁴

V Trattnerhofu na Grabnu je bila kapela sv. Jurija in koncertna dvorana. Najznamenitejši mož tedanjega dunajskega glasbenega življenja Wolfgang Amadeus Mozart je tu večkrat koncertiral. Družini pa sta bili tudi sicer povezani. Mozart je namreč v letu 1784 v tiskarjevi palači stanoval, v njegovih vrtovih naj bi nastal tudi večji del Requiem.⁵ Trattner je bil boter Mozartovemu sinu. In končno, Trattnerjeva druga žena je bila Mozartova učenka. Njej je skladatelj posvetil klavirsko sonato v c-molu.⁶ V Trattnerhofu pa so odmevali tudi zvoki plesne glasbe, saj je bil tu vsak mesec ples, v predpustnem času pa celo vsak teden. Zabavali so se v kazinu, ki je bil v prvem nadstropju, organizirana je bila loterija, avkcije, v pritličju je bila gostilna *Zur grossen Tabakspfeife*, kasneje preimenovana v *Zur Französin*. V obdobju največjega razcveta je Trattnerjevo dunajsko podjetje zaposlovalo okoli 200 ljudi.⁷

Vse bogastvo Trattnerjevega tiskarskega podjetja in razkošno opremljeno palačo je opisal v knjigi *Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz in Jahre 1781* Christoph Friedrich Nicolai: "Na Dunaju je devet tiskarn, največja med njimi pripada dvornemu tiskarju von Trattnerju. V njegovi veliki palači na Grabnu so 4 tiskarski stroji, v Josephstadtu še 16. V posebni sobi delajo trije korektorji, ki so zadolženi, da pregledajo in popravijo, kar pride iz tiskarne. Vodovod je napeljan

tako, da imajo tudi v drugem nadstropju hiše v tiskarni vodo za umivanje. Nadalje je tam livarna črk s šestimi pečmi, tiskarna za bakroreze s šestimi prešami, knjigoveznica, kjer dela 10 ljudi, veliko skladišče za papir, ki ga sam izdeluje v papirnem mlinu v Ebergassingu, nekaj ur oddaljenem od Dunaja. Nikjer v Nemčiji ni takega podjetja kot je Trattnerjevo."⁸

Tiski

Oglejmo si nekaj pomembnejših Trattnerjevih tiskov. Seveda je izraz "pomembnejši" problematičen, če moramo izbirati med okoli 8000 tiski, polovico so jih natisnili na Dunaju, ki so prišli na svetlo v petdesetih letih delovanja podjetja. Med seboj so bili precej različni, od drobnih tiskovin do monumentalnih del. Pa so tisti tiskani drobiži v jezikih raznih narodov monarhije včasih večkrat omenjeni in bolje predstavljeni kot debele monografije.

Leta 1753 je natisnil delo *Tabula Peutingeriana*, znameniti cestni zemljevid Rimskega imperija – *Peutingeriana tabula itineraria: quae in augusta bibliotheca Vindobonensi nunc servatur adcurate descripta*. Vindobonae : ex typographia Trattneriana, 1753. Tiskarsko vsekakor zelo zahtevno delo, saj je bilo potrebno po rokopisni predlogi, ki jo je hranila Dvorna knjižnica na Dunaju, danes avstrijska Nacionalna biblioteka, izdelati bakroreze (poznamo ime graverja – Salomon Kleiner) in nato tiskati 11 listov zemljevida velikega formata. Delo vsebuje tudi obsežen komentar. Zanimivo je, da je knjigo kupil tudi Žiga Zois in je skupaj z njegovimi drugimi knjigami danes v NUKu.⁹ Omenimo še eno pomembno geografsko publikacijo in sicer delo Petra Anicha in Blasiusa Hueberja *Atlas Tyrolensis (1774)*. Zemljevid je prva moderna kartografska publikacija, za katero so izdelali natančne geodetske meritve na terenu, ponovno so preverjali razdalje, višinske točke. Zahtevni pa so bili tudi postopki povezani z izdajo atlanta, ki so ga nato več kot sto let brez sprememb ponatiskovali, saj je veljal za zelo natančnega.

Znane so bile Trattnerjeve izdaje antičnih avtorjev s komentarji, ki so praviloma izhajali v več zvezkih – na primer Polibij, Vergilij, Lizias, Platon.

³ Matino, *Die deutsche Leihbibliothek*, str. 751 ss.

⁴ Prav tam, str. 753.

⁵ Jaklin, *Das österreichische Schulbuch*, str. 33. Ta podatek temelji na izpovedi sodobnika in deloma korigira Mozartov življenjepis.

⁶ Jaklin, *Das österreichische Schulbuch*, str. 31 ss.; Cloeter, *Johann Thomas Trattner*, str. 95.

⁷ Drustmüller, *500 Jahre Druck in Österreich*, str. 207.

⁸ Povzeto po Jaklin, *Das österreichische Schulbuch*, str. 28 ss.

⁹ V prvem desetletju 19. stoletja so si Vodnik, Kopitar in Zois zelo prizadevali, da bi dobili izvod te publikacije; tako je nastala v tem času znamenita Vodnikova kopija zemljevida, deloma posneta po Trattnerjevi izdaji, ki je danes v Narodnem muzeju Slovenije. Zois jo je očitno kupil šele kasneje (Kastelic, Vodnikova kopija, str. 98 ss.).

V 18. stoletju so ob Dunajski dvorni knjižnici nastala pomembna dela s področja bibliotekarstva. Peter Lambeck je v devetih knjigah opisal zgodovino avstrijskega bibliotekarstva – *Commentarium de Augustissima bibliotheca Caesarea Vindobonensi libri (1766–1790)*, drugo izdajo je založil Trattner. V njegovi tiskarni so natisnili tudi več teoretičnih del in priročnikov za tiste, ki so se ukvarjali s knjigo – npr. *Grundriss der Bibliographie (1777)*, *Einleitung in der Bücherkunde (1777–1796)*. Trattner je bil založnik priročnika, prvega avstrijskega literarnozgodovinskega leksikona *Das gelehrte Oesterreich (1776–1778)*, ki ga je sestavil pravnik Ignaz de Luca.

Glede na novosti, ki so nastale na področju izobraževanja v sredini 18. stoletja, je razumljivo, da je bil velik prispevek Trattnerjeve založbe tudi pri izdajanju knjig s področja naravoslovja. Deloma so bili to splošni priročniki ali opisi specifičnosti avstrijskih dežel – npr. živalskih in rastlinskih vrst – *Kramer, Wilh. Heinr.: Elechus vegetabilum et animalium per Austriam inferiorem observatorum, sistens ea in classes ordinies, genera et species redacta (1756)*. Številne so bile izdaje učbenikov za matematiko, fiziko, mehaniko. Med avtorji takšnih knjig, ki so jih izdajali in večkrat ponatiskovali pri Trattnerju, omenimo le Nicolaja Louisa de Lacaille – *Lectiones elementares mathematicae, seu elementa algebrae et geometriae (1758)*; *Lectiones elementares mechanicae, seu brevis tractatus de motu et aequilibro ex editione Parisina anni 1757 in latinum traductus a G. Scherffer (1759)*; *Ad lectiones elementares astronomiae physicae et geometricae (1762)*. S tem smo se deloma že dotaknili tematike, ki je prinašala podjetju uspeh – to je tiskanje učbenikov, drug pomemben in takorekoč neustavljiv vir dela za tiskarje pa je bil in verjetno je še vedno, tiskanje raznih uradnih dokumentov in zakonov. Iz Trattnerjeve tiskarne so prišli številni korpusi pravnških priročnikov – npr. *Constitutio criminalis Theresiana (1769)*.

Garancija za uspeh – povezave z dvorom

Trattnerja pa moremo presojeti tudi kot zelo poslovno uspešnega moža, ki je znal v pravem trenutku navezati stike s pravimi ljudmi. S tedanjim avstrijskim dvorom je bil povezan na človeški ravni – Marija Terezija je bila botra več Trattnerjevim otrokom. Po francoskem vzoru pa so se morali prestolonasledniki izučiti ene obrti in Jožef, Leopold in Karel so šli v uk k dvornemu tiskarju.

Poleg naziva dvornega knjigarja (1751) in tiskarja (1754) je Trattnerju dvorna pisarna podelila vrsto privilegijev in s tem zaščitila njegovo delo, drugačne zaščite avtorskih pravic tedaj še ni bilo,¹⁰

oziroma mu dodelila predpravice v primerjavi s sodobniki.¹¹ Tako je v štiridesetih letih – med 1752 in 1792 – prejel vrsto privilegijev oziroma dovoljenj za širitev svojega podjetja – livarna črk (1772), papirnica (1771), ustanavljanje podružnic (Innsbruck 1766; Linz 1783).

Druga kategorija privilegijev je ekskluzivno dovoljenje za tiskanje posameznih naslovov. Med njimi so na primer prevodi antičnih del, posamezne strokovne knjige itd. Že med temi moramo opozoriti na določen "spregled", kajti leta 1755 mu je bil podeljen tudi zaščitni akt za tiskanje verskih obrednih knjig – Missali in Brevirji – v vseh dednih deželah za obdobje petnajstih let. Po pravilih o dodeljevanju privilegijskih pravic naj jih takim knjigam ne bi podeljevali.¹²

V tretjo skupino privilegijev za Trattnerjevo delo pa moramo uvrstiti tiste knjige, za katere ni nosil nobenega rizika, saj je imel kupce tako rekoč zagotovljene; to je bila le zaščita pred konkurenco na teh področjih. V času Marije Terezije in Jožefa II. so bile izvedene temeljne šolske reforme in uvedeno obvezno šolstvo. Trattner si je pridobil predpravice za tisk učbenikov za višje šole (1753) in za nižjih šest razredov (1756), za prodajo gimnazijskih knjig in s tem povezano knjigotrško mrežo v raznih predelih monarhije (1776) ter za tisk knjig za normalko (1782). K uspešni prodaji učbenikov je prispevalo tudi dejstvo, da so ob reformah prepovedali prodajo starih učbenikov in ABC tablic. Prav tako pomemben korak, kot je bila vzpostavitev tiska in mreže za prodajo učbenikov, je začetek izdajanja dveh strokovnih časnikov – *Intelligenz Blatt (1763)* in *Commerzial Zeitung (1767)*. Tudi tu lahko govorimo o poslovni potezi – tisk je bil namenjen določeni skupini ljudi. Še večja skupina pa so bili pripadniki vojske in le Trattner je smel zanje tiskati koledarje in šematizme; večletne privilegije za to je dobil leta 1756 in 1757. Kot dvorni tiskar je izdajal zbirke zakonov. Končno naj v tem kontekstu omenimo še Trattnerjevo ekskluzivno pravico za tiskanje poročil o poroki prestolonaslednika – leta 1760.¹³

Podružnice tiskarne

Na naslovnica Trattnerjevih knjig iz druge polovice 18. stoletja je pogosto zapisanih več krajev izdaje. Tako je omenjena poleg Dunaja še Praga, Pešta in Trst. V nadaljevanju pa želimo predstaviti nekaj podatkov o podružnicah dunajske tiskarne. Prve so nastale na obrobju slovenskega etničnega prostora.

¹¹ Seznam privilegijev objavlja I. Jaklin, *Das österreichische Schulbuch*, str. 56 ss.

¹² Armstrong, *Before copyright*, str. 165 ss.

¹³ Jaklin, *Das österreichische Schulbuch*, str. 56 ss.

¹⁰ Dular, Iz zgodovine, str. 21 ss.

Gorica (1754) in Trst (1756 – vsaj do 1771)

Leta 1754 naj bi Johann Thomas v. Trattner ustanovil tiskarno v Gorici, a nimamo konkretnih podatkov, kaj naj bi tam natisnil ter koliko časa naj bi delovala.¹⁴ Podatek je problematičen tudi zato, ker v bibliografiji goriških tiskov 18. stoletja omenjajo le knjige, natisnjene po letu 1755, ko sta imela vodilno vlogo med tiskarji in založniki že Giuseppe Tommasini in Valerio de Valerij. Pač pa je leta 1778 izšlo pri Trattnerju delo *Synopsis juris ecclesiastici publici et privati*, kjer sta kot kraj izdaje zapisana Dunaj in Gorica – *Vindobonae et Goritiae*; natisnjena je bila namreč pri Valeriju v Gorici.¹⁵ Torej je bil Trattner kljub vsemu še kasneje povezan z goriškimi založniki knjig.

Več podatkov imamo o Trattnerjevem delu v Trstu. Leta 1756 je tam ustanovil tiskarno, zanj je podjetje vodil faktor Franjo Matija Vinković. Tiskali so dela v nemščini, italijanščini, latinščini, hrvaščini in slovenščini.¹⁶ Po vpisih v knjigah, kjer se kot kraj izdaje navaja poleg drugih tudi Trst, lahko ugotovimo, da je bila Trattnerjeva tiskarna tam prisotna vsaj do leta 1771.

Innsbruck (1766–1798)

S tem ko je leta 1766 odprl knjigarno in tiskarno v Innsbrucku, je Trattner razširil svoje podjetje na Tirolsko. Tiskal je knjige in periodična glasila, ki so bila povezana z zgodovino in aktualnimi dogodki v tej deželi. Zemljevid *Atlas Tyrolensis* iz leta 1774 slovi po natančnosti s kartografskega stališča, zahtevno delo pa je predstavljal tudi za tiskarje.¹⁷

Varaždin (1773–1776) in Zagreb (1776–1793)

V drugi polovici 18. stoletja, po šolskih reformah Marije Terezije, je v številnih avstrijskih deželah nastalo vprašanje, kako priti do učbenikov v nacionalnih jezikih. Hrvatje so imeli dodaten problem, saj dotlej hrvaški jezik še ni bil "standardiziran". Tiskarji, ki so tiskali na Dunaju ali v Pešti za potrebe šol v hrvaškem kraljestvu, niso pripomogli k poenotenju tiskanega jezika.¹⁸ S prihodom tiskarja Ivana Toma plem. od Trattner, kakor se je podpisoval v hrvaških tiskih, se je situacija spremenila. Najprej je deloval v Varaždinu, kjer je dobil koncesijo in začel tiskati leta 1773. Naslednje leto so mu podelili privilegij za 20 let za tiskanje hrvaških šolskih knjig. Tiskarno v Varaždinu je

leta 1776 uničil požar; takrat je Trattner svojo dejavnost premaknil v Zagreb, kjer lahko sledimo delu podjetja do leta 1793.

V zagrebški Trattnerjevi tiskarni so natisnili 52 različnih publikacij, če pa k temu prištejemo še varaždinske tiske, koledarje in časopise, leta 1789 je namreč začel izdajati *Kroatischer Korrespondent*, je ta številka trikrat večja. V dvajsetih letih je namreč izdal okoli 150 različnih tiskov. Pomembno vlogo pa je imel tudi na področju knjigotrštva. Po popisu zaloge v letu 1779 lahko vidimo, da je prodajal v Zagrebu preko 1600 različnih naslovov.¹⁹

Linz (1778–1798)

Leta 1778 je Trattner odprl knjigarno v Linzu, po treh letih in pol – v začetku leta 1782 – pa je dobil dovoljenje, da lahko tam uredi tudi tiskarno. Kljub hudi konkurenci na področju knjigotrštva, v Linzu sta imela do tedaj vodilno vlogo Franz Xaver Münzer in Maria Theresia Frener, ki se jima je leta 1782 pridružil še Christian Friederich Wappeler, je bil zelo uspešen. Ohranjeni so knjigotrški katalogi in časopisni oglasi, ki kažejo, kaj vse je bilo mogoče pri Trattnerju v osemdesetih letih 18. stoletja v Linzu kupiti. Ponujal je leposlovje, knjige s področja prava, teologije in naravoslovnih ved ter muzikalije.²⁰

Trattnerjeva tiskarna v Linzu je bila sorazmerno velika, saj je imela kar 6 tiskarskih strojev. Na njih je tiskal uradne tiskovine, publikacije o aktualnih dogodkih in klasična dela. Popularni so bili priročniki s področja medicine in periodična glasila.²¹

Pešta (1782–1788)

Poseben primer je Pešta, saj je na tiskarskem in knjigotrškem področju tu delovalo več predstavnikov širše družine Trattner. V 18. stoletju so 14% knjig na Madžarskem natisnili v njihovih tiskarnah. Vendar omejimo se le na Johanna Thomasa Trattnerja starejšega. V Pešti je leta 1782 ustanovil tiskarsko in knjigotrško podjetje in bil na Madžarskem prisoten vsaj do leta 1788.²² Dvomi, ki se pojavljajo v literaturi v zvezi z njegovo dejavnostjo v tej deželi – tu naj bi že v 18. stoletju tiskala le Matija in njegov sin Johann Thomas Trattner²³ – so bili v novejših madžarskih študijah ovrženi.

14 Berčić, *Tiskarstvo*, str. 94.

15 Grossi, *Tipografia Goriziana*, str. XI ss.

16 Berčić, *Tiskarstvo*, str. 94.

17 Drustmüller, *500 Jahre Druck in Österreich*, str. 327.

18 Velagič, Tiskarji in založniki hrvaških knjig, str. 15 ss.

19 Jembrih, Johann Thomas Edler von Trattner, str. 25 ss.

20 Henke, Winkler, *Geschichte*, str. 175 ss.

21 Drustmüller, *500 Jahre Druck in Österreich*, str. 306.

22 Ecsedy, *A könyvnyomatás Magyarországon*, str. 220 ss.

23 Jembrih, Johann Thomas Edler von Trattner, str. 21.

Knjigotržec

Doslej smo poudarjali Trattnerjeve uspehe predvsem na tiskarskem področju, vendar ni bil nič manj uspešen kot knjigarnar. Prodajal je seveda prvenstveno svoje tiske, nemške tiske pa je za svoje prodajalne kupoval predvsem na knjigotrškem sejmu v Leipzigu. Tu je hotel doseči, da bi mu drugi knjigotržci priznali 33% ali tretjinski popust zaradi visokih stroškov prevoza. Žal s tem ni uspel, zanj niso naredili izjeme in priznan mu je bil, kot vsem drugim, le 16% popust. Zaradi tega se je Trattner ne brez soglasja dvora lotil ponatiskovanja strokovnih del in leposlovja, ki so sicer izšla v nemških deželah in v Avstriji niso uživale privilegijske zaščite.²⁴ Marija Terezija naj bi ga na eni izmed avdijenc celo spodbudila z besedami: "Dragi Trattner, za našo državo uvoz knjig ni pomemben, veliko je treba predvsem tiskati. Lotiti se je treba ponatisov, ko izidejo originalna dela. Ponatiskujte jih."²⁵ Seveda so bili ti ponatisi izdani, ne da bi avtorjem plačali honorar. Stroški so bili tako nižji, zato pa knjige tudi cenejše. Trattner je na ta način predstavljal hudo konkurenco na tržišču.

Johann Thomas Trattner je v drugi polovici 18. stoletja razširil svoje delovanje in ustanovil več podružnic tiskarne – v Pešti, Trstu, Gorici, Innsbrucku, Linzu in Zagrebu.²⁶ V številnih srednjeevropskih mestih pa je Trattner prodajal knjige prek lokalnih knjigotržcev. Tako je vzdrževal stike s prodajalci knjig v Brnu, Frankfurtu na Majni, Gradcu, Celovcu, Leipzigu, Pragi, Temišvaru in Varšavi. Tudi v Ljubljani se je lahko oprl na obstoječo knjigotrško mrežo, kar je posreden dokaz, kako dobro je bila razvita knjigotrška dejavnost na Kranjskem.

Johann Thomas Trattner je izdal vrsto knjigotrških katalogov, s katerimi je seznanjal kupce o novostih v svojih prodajalnah. 47 takih katalogov hranijo v avstrijski Nacionalni biblioteki in privatni zbirki profesorja dr. Otmarja Seemanna na Dunaju.²⁷ K temu seznamu lahko dodamo – *Verzeichnis der Bücher, welche bey Joh. Thomas Edlen v. Trattner, k. k. Hofbuchdrucker und Buchhändler, in seinem Gewölbe zu Innsbruck, in der Pfarrgasse Nro. 26, das ganze Jahr hindurch zu haben sind* (Innsbruck, 1783). Knjižica obsega 79 strani.²⁸ S sistematičnim pregledom vseh Trattnerjevih tiskov pa bi verjetno lahko seznam njegove ponudbe dopolnili še s popisi, ki jih je večkrat dodal na koncu svojih tiskov. V zagrebški izdaji slovarja latinsko

hrvaško nemškega slovarja *Radices Latinae linguae* iz leta 1788 je na primer dodan seznam *Nachfolgende Bücher sind in der Edel von Trattnerschen Buchhandlung um beigesetzte billige Preise zu haben*. Na seznamu je 53 knjig.²⁹ Upoštevati pa je potrebno še reklamne objave v časopisu.

Kaj je bilo na policah Trattnerjevih knjigarn, lahko sklepamo po načrtu, ki ga je objavil leta 1772 – *Plan zur allgemeinen Verbreitung der Lektüre in den k. k. Staaten durch wohlfeile Lieferung für alle Fächer der Wissenschaften*. Na seznamu so dela, ki posegajo na vsa področja znanosti in umetnosti – teologija, pravo, medicina, filozofija, fizika, matematika, naravoslovje, politika, ekonomija, tehnika, leposlovje, upodobljajoča umetnost, učbeniki in vojaške znanosti. Kupiti pa je bilo mogoče tudi knjige o obdelavi lesa, vrtnarstvu, lovu in ribolovu.³⁰ Obsežen seznam knjig je objavil tudi leta 1798 – *Catalogus der von Joh. Thom. Edlen v. Trattnern, kaiserl. königl. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, auf eigene Kosten verlegten Bücher*.³¹ Po pregledu tega seznama lahko ugotovimo, da je tudi v zadnjem letu svojega življenja v knjigarnah ponujal po vsebini zelo raznolike knjige.

Povezave s slovenskim ozemljem Slovenski tiski

Trattnerjevi sodobniki na Kranjskem so bili tiskarji Adam Friderik Reichard, njegova žena Ana Elizabeta, Jurij Heptner, Janez Friderik Eger, Ignac Alojz Kleinmayr, še več imen lahko naštejemo med knjigotržci. Torej je bila osrednji slovenski prostor glede na intelektualno produkcijo knjig v slovenščini, s tiskarnami dobro pokrit. Med slovenskimi tiski druge polovice 18. stoletja tako najdemo le tri Trattnerjeve.

V Trattnerjevi tržaški tiskarni so leta 1757 natisnili *Compendium ritualis Labacensis, cum appendice Germanica, et Carniolica*, obredni priročnik, ki ga je sestavil teološki pisatelj Lovrenc Pogáčnik. Latinsko besedilo ima v dodatku na osemnajstih straneh litanije in molitve v slovenščini. Istemu avtorju pripisujejo še dve drugi besedili – *Missae propriae dioeceseos labacensis* in *Dioecesarum labacense*. Vsi trije teksti so povezani z ljubljansko škofijo, izšli pa so v Trstu leta 1757. Zakaj se avtor ni obrnil na kranjske tiskarje, ni mogoče ugotoviti, morda je lahko vzrok v tem, da je tedaj vodila ljubljansko tiskarno predstavnica nežnejšega spola – Ana Elizabeta Reichard.

²⁴ Henke, Winkler, *Geschichte*, str. 177.

²⁵ Wittmann, *Buchmarkt und Lektüre*, str. 98.

²⁶ Durstmüller, *500 Jahre Druck in Österreich*, str. 204 ss.

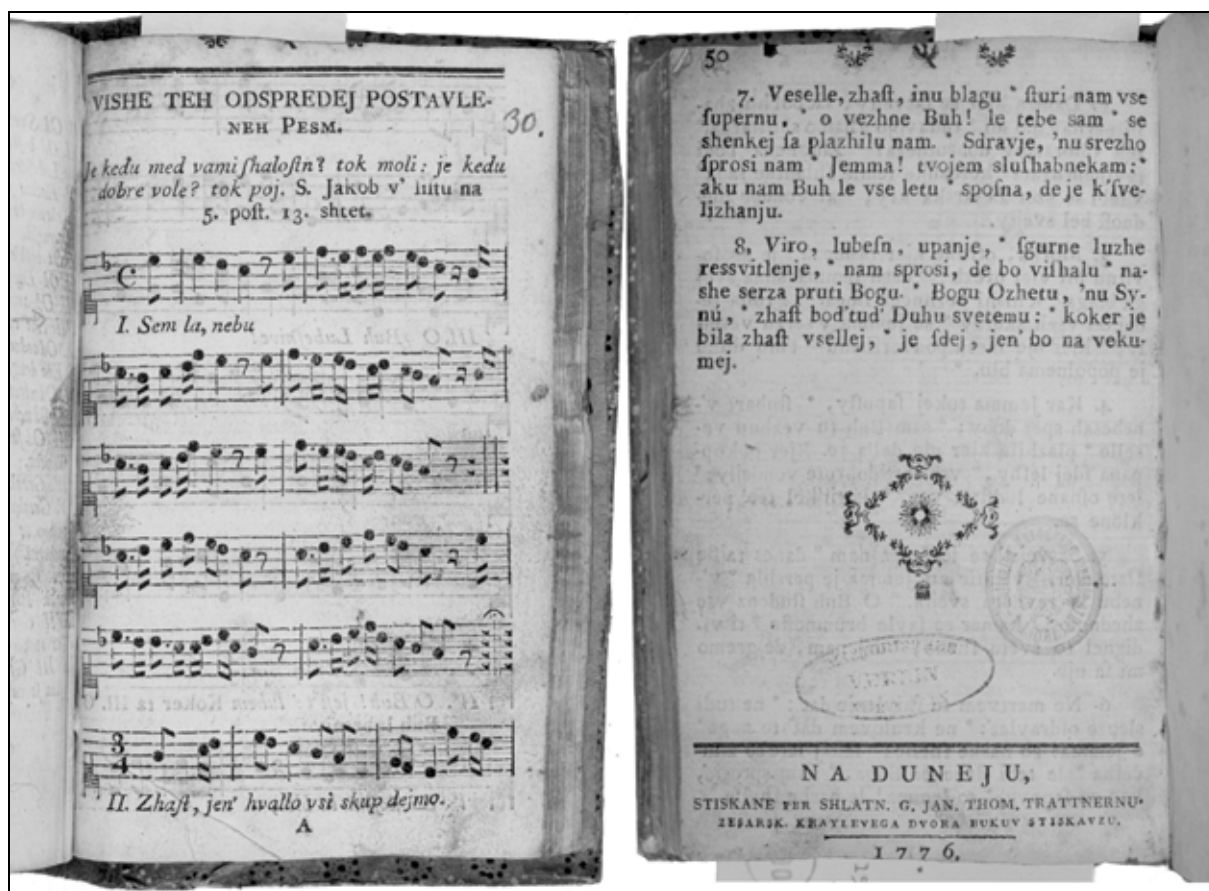
²⁷ Jaklin, *Das österreichische Schulbuch*, str. 262 ss.

²⁸ *Veröffentlichungen*, str. 83.

²⁹ Jembrih, Johann Thomas Edler von Trattner, str. 32.

³⁰ Giese, Johann Thomas Edler von Trattner, str. 1175 ss.

³¹ Österreichische Nationalbibliothek Wien, sg. 68.651-A.

Maksimilijan Adam Jošt Redeskini, Vishe teh odspredej postavljenih pesm / Na Duneju stiskane per shlatn. G. Jan. Thom. Trattnernu zesarsk. Kraljylevega Dvora bukuv stiskavzu 1776 (Narodni muzej Slovenije, Knjižnica sig. 30).

Na Dunaju pa je Trattner natisnil pesmarico nabožnega pisatelja in glasbenika Maksimilijana Adama Jošta Redeskinija *Vishe teh odspredej postavljenih pesm / Na Duneju stiskane per shlatn. G. Jan. Thom. Trattnernu zesarsk. Kraljylevega Dvora bukuv stiskavzu 1776*. Naj omenimo še to, da je to prva slovenska knjiga, v kateri so note tiskane z okroglimi tipi.

Marko Pohlin je sestavil, priročnik oz. seznam slovenskih rimanih besed, prvi slovenski pripomoček za pesnike – *Adjumentum poeseos Carniolicae: tamquam appendix ad Grammaticam Carnolicam*, tiskala pa ga je Trattnerjeva dunajska tiskarna leta 1798. Knjižica obsega 86 strani.

Tiski avtorjev s slovenskega prostora oz. avtorjev, ki ta prostor obravnavajo

V obravnavo pa moramo pritegniti tudi dela avtorjev, ki so delovali na našem prostoru oz. so bili Slovenci, čeprav niso objavljena v slovenščini. Na prvem mestu naj tu omenim Jurija Vego, zna-

menitega matematika, inženirja in vojaškega stratega. Trattner je tiskal več njegovih razprav in priročnikov s področja matematike. Bibliografija Vegovih del je obsežna, največ ponatisov in izdaj so doživeli logaritemski priročniki in tabele.³²

Prva Vegova dela, ki so izšla v knjižni obliki v 80. letih 18. stoletja, je založil dunajski tiskar Trattner – *Vorlesungen über die Mathematik. Erster Band* (1782); *Zweyter Band* (1788); *Dritter Band* (1788) in dodatek (1790). Leta 1783 pa je pri njem izšla prva izdaja nadvse uporabnih logaritemskih tablic – *Logarithmische, trigonometrische, und andere zum Gebrauche der Mathematik eingezeichnete Tafeln und Formeln*.

Za nekatere Vegove knjige poznamo tudi cene, saj so navedene v Trattnerjevem knjigotrškem katalogu *Catalogus der von Joh. Thom. Edler v. Trattner, Kaiserl. Königl. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, auf eigene Kosten verlegten Buecher, Wien gedruckt mit eigenen Schriften* (1798). Prve

³² Povšič, *Bibliografija Jurija Vego*.

logaritmične tablice niso bile več naprodaj, tretji zvezek predavanj iz matematike je stal 2 goldinarja 15 krajcarjev, *Praktische Anweisung zum Bombenwerfen mit Hilfstafel*, kar je sicer eno izmed poglavij v tretjem zvezku predavanj, posebej uporabno za vojsko, pa 12 krajcarjev.

Profesor na dunajski medicinski fakulteti Marko Anton Plenčič iz Solkana se je v drugi polovici 18. stoletja ukvarjal z nalezljivimi boleznimi in epidemijami. Leta 1762 je pri Trattnerju objavil obsežno delo o tej problematiki – *Opera medico physica, in quatuor tractatus digest*.³³ Podobni problematiki je posvetil tudi znanstvene razprave, ki so izšle pri istem založniku leta 1764, 1765 in 1767.

Zaključek univerzitetnega študija je bila na dunajski univerzi v 18. stoletju obramba doktorske teze. Način predstavitve novih dognanj je bil glede na tematiko oz. znanstveno področje nekoliko različen, nekatera so izšla tudi v tiskani obliki. Tako je univerzitetni tiskar Trattner v letu 1766 tiskal disertaciji dveh Slovencev in sicer Ljubljana Franca Nikolaja Sedeja *Dissertatio chemico-medica, de sulphure, spiritu ejus volatili, et acido caustico* in Janeza Krstnika Urbasa iz Planine *Dissertatio inauguralis medica de sanitatis natura*. Oba sta zaključila študij na medicinski fakulteti.

Več pomembnih članov hrvaške jezuitske province je bilo doma iz vzhodnih slovenskih pokrajin. Tako je Trattnerjeva zagrebška tiskarna tiskala dela Ptujčanov Antona Kukca *Julii Tranquilli Animagversio in Commentationem de Electricitate medica* (1789) in Antona Rajsipa *Tropaeum Iosephi II. Romanorum Imperatoris semper Augusti Ode*, ter nabožnega pisatelja, Črnomaljca Ivana Muliha, ki je pisal v hrvaščini – *Prodestva kratka i gotova za vsze protuletne dobe Nedelje od perve Korizmene do Trojachke iz Szvetoga Pizma* (1782). Na Vinici v Beli krajini pa je bil doma jezikoslovec in matematik Ivan Vitkovič. Njegova hvalnica *Carmen Honoribus Domini Francisci de Paula e Comitibus Balassa de Balassa-Gyarmath* je bila natisnjena v zagrebški Trattnerjevi tiskarni, žal pa ne vemo letnice izida.

Z zgodovino Kranjske je tesno povezano ime zdravnika in naravoslovca Giovannija Antonija Scopolija. V času, ki ga je preživel v Idriji, je ustvaril nekaj temeljnih del s področja botanike in zoologije in s tem ponesel glas v svet tudi o naših krajih. Njegova bibliografija obsega trideset enot³⁴ in med njimi sta dve za Slovence posebej pomembni; natisnila ju je dunajska Trattnerjeva tiskarna: *Flora Carniolica: exhibens plantas Carniolae indigenas et distributas in classes naturales cum differentiis specificis, synonymis recentiorum, locis*

natalibus, nominibus incolarum, observationibus selectis, viribus medicis – opis in klasifikacija rastlin s Kranjske na podlagi Linnéjevega sistema je izšel leta 1760. Tri leta kasneje (1763) pa je isti založnik objavil še delo o žuželkah, ki so prav tako razvrščene v rodove in razrede, kot jih je opredelil švedski naravoslovec Carl Linné – *Entomologia Carniolica: exhibens insecta Carniolae indigena et distributa in ordines, genera, species, varietates, methodo Linnaean*. Po katalogu Trattnerjeve knjigarne iz leta 1798 poznamo ceno tega dela, ki je bilo 35 let po izidu še na tržišču; stalo je 1 goldinar 8 krajcarjev.

Goriški grof Rudolf Coronini s Kromberka je objavil pri Trattnerju na Dunaju genealoško raziskavo o goriškem plemstvu – *Tentamen genealogico-chronologicum promovendae seriei Comitum et rerum Goritiae* (1752).

Tiski, namenjeni slovenskim deželam

Poleg splošnih in specialnih priročnikov in izdaj pravnih aktov npr. *Constitutio criminalis Theresiana* (1769), *Synopsis Juris ecclesiastici publici et privati quod per terras haereditarias Augustissimae imperatricis Mar. Theresiae obtinet* (1776), ki jih je Trattner izdajal kot dvorni tiskar, moramo omeniti še specialne tiske, ki obravnavajo posamezne dežele oz. so namenjeni njim. Delo *Diplomataria sacra Ducatus Styriae Mariae Theresiae Augustae* (1756) so imeli nekoč tudi v kartuziji v Žičah. Bogato ilustrirana in izredno lepo tiskana je tudi knjiga o zgodovini plemstva na Koroškem – *Specimen Archontologiae Carinthiae* (1758). Med knjigami za mladino in učbeniki pa omenimo delo o koroški zgodovini – *Geschichte des Herzogthums Kärnten zum Gebrauche der studirenden Jugend in den k. k. Staaten* (1781).

Povezave s kranjskimi knjigotržci – oglasi

Pri obravnavi Trattnerjevega dela pa se moramo nedvomno dotakniti tudi njegovih trgovskih povezav z našim prostorom. Močno je bil namreč povezan s kranjskim knjigotrštvom. V drugi polovici 18. stoletja lahko ugotavljamo celo, da je šla večina povezav tudi z nemškim prostorom prav prek dunajskega Trattnerja. Verjetno ne nazadnje tudi zaradi cenejših tiskov – ponatisov, kot smo že uvodoma omenili. Kakšen pomen je imelo dejstvo, da si sodeloval s Trattnerjem, nam kažejo oglasi. Ljubljanski knjigovez Andrej Clemens, tiskar Ignac Merk in knjigotržec Viljem Henrik Korn so skupaj z zagrebško Trattnerjevo knjigarno in knjigarnarji v več kot dvajsetih srednjeevropskih mestih leta 1789 zbirali prednaročila za novo izdajo dela Corneliusa Jansena *Tetrasteuchus sive commentarius in*

³³ Borisov, *Oris razvoja kirurgije*, str. 93 ss.

³⁴ Petkovšek, *J. A. Scopoli*, str. 163 ss.

Sancta Jesu Christi Evangelia. Knjiga naj bi obsegala prek sto tiskarskih pol.³⁵

Mihael Promberger v prilogi "Laibacherice" – *Kundschaftsblatt* leta 1784 oglasom za zalogo svoje knjigarne dodaja, da je pri njem možno poleg naštetih knjig kupiti tudi mnoge druge, predvsem vse publikacije Tratterjeve založbe.³⁶ V knjigotrškem katalogu iz leta 1784 pa je ponujal tudi Vegove Trigonometrične tablice, torej Trattnerjevo prvo izdajo tega dela.³⁷

Knjigovez in knjigotržec Alojz Raab je leta 1776 za 28 krajcarjev prodajal Trattnerjev tisk – pesmarico *Osem inu shestdeset sveteh pesm* Maksimilijana Adama Jošta Redeskinija, ki jo je priporočal vsem učiteljem in organistom.³⁸ Zbiral je tudi prednaročila za knjigo Ignaza de Luca *Das gelehrte Oesterreich* (1777–1778).³⁹

Povezave pa so veljale tudi na drugih nivojih

Že leta 1776 je *Wochentliches Kundtschaftsblatt* prinesel celostranski oglas z reklamo, kjer je zapisano, da dvorni tiskar in knjigarnar plemeniti Trattner pripravlja četrto loterijo za knjige, grafike in zemljevide: "Za vso publiko sem vse knjige, ki jih ne uporablja vsakdo, dal proč, in sem izbral take, ki so vam všeč, so uporabne in so v podporo. Nadalje sem uredil, da bo stava za vse 3 razrede 2 fl., najvišji dobitok 500 fl. in najmanjši 1 fl 10 kr.; torej vsak igravec, ki nima sreče, ne more več izgubiti kot 50 kr. Prvi razred ima 10.000, drugi 9.000 in tretji 8.000 srečk. Številke, ki v 1. razredu zmagajo, ne igrajo več v 2. in 3. razredu in tako naprej, v drugem in 3. Vložek za 1. razred je 1 fl., za 2. – 40 kr., za 3. – 20 kr., za vse tri pa 2 fl. Pri zbiralcu naročil – v Ljubljani je to založnik *Kundtschaftsblatta* Joh. Fried. Eger, kjer so na voljo srečke za 1. razred, se mora narediti tudi obnova za 2. in 3. razred, kdor ne bo vplačal za 2. in 3. razred, ne bo upoštevan. Žrebanje za 1. razred bo 6. maja, za 2. razred 10. junija, za 3. razred 8. julija. Stroške pošiljanja dobitka do Ljubljane prevzema Trattner. Dunaj 30. marca 1776."⁴⁰ Torej je Trattner vedel, da ima potencialne kupce knjig oziroma igralce v loteriji za knjige tudi na Kranjskem. Sicer vemo, da sta bili taki knjižni loteriji v Linzu – pri knjigotržcu Franzu Antonu Igljerju že leta 1768 in 1774. Za Trattnerjevo loterijo

leta 1776 pa je prinesel oglas tudi časopis v Linzu.⁴¹

Johann Thomas v. Trattner pa je bil povezan z nekaterimi pomembnimi možmi iz naših krajev tudi kot prostozidar oziroma njihov somišljenik. Člani tega skrivnega združenja so bili praviloma vsi najpomembnejši tiskarji in knjigotržci v srednji Evropi v drugi polovici 18. stoletja, tako Trattner kot Kleinmayr in Korn, ki sta delovala v Ljubljani, a ta problematika bo predstavljena na drugem mestu.

Sklep

Trgovci s knjigami imajo neverjetno moč, da na nevsiljiv način ponudijo tudi nove ali pa boljše rečeno svoje ideje in poglede na svet. Trattner je to v veliki meri izkoristil. V tem prispevku sem želela predstaviti njegovo uspešno poklicno delo na področju tiskarstva, založništva in knjigotrštva. S prilagodljivostjo tedanjemu večjezičnemu trgu je pokazal pot do kupcev na geografsko zelo širokem področju. Izpostavila sem slovenske tiske in knjige povezane z našim prostorom, ki jih je založil. In končno sem s povezavami s knjigotržci z našega prostora želela pokazati, kakšno je bilo to sodelovanje ter ne nazadnje tudi poudariti, da so imele tiskarne in knjige v osrednji Sloveniji v 18. stoletju primerno mesto. Predpostavljamo namreč lahko, da se sicer Trattner tu ne bi oprl le na obstoječo knjigotrško mrežo.

ČASOPISNI VIRI

Laibacher Zeitung, 1784, 1789.
Wochentlichs Kundshftsblatt des Herzogthums Krain, 1776.

LITERATURA

Armstrong Elizabeth: *Before copyright: the french book-privilege system 1498–1526*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990.
Berčič, Branko: *Tiskarstvo na Slovenskem: zgodovinski oris*. Ljubljana : Odbor za proslavo 100-letnice grafične organizacije na Slovenskem, 1968.
Borisov, Peter: *Oris razvoja kirurgije na Slovenskem do začetka 20. stoletja in njen prispevek k razvoju slovenske znanstvene medicine*. Ljubljana : Univerza v Ljubljani, Medicinska fakulteta, 1974.

³⁵ *Laibacher Zeitung*, št. 103, 26. 12. 1789.

³⁶ *Laibacher Zeitung*, *Wochentliches Kundtschaftsblatt*, št. 48, 49 in 50, 1784.

³⁷ Privezano k *Laibacher Zeitung* št. 42, 1784.

³⁸ *Wochentliches Kundtschaftsblatt des Herzogthums Krain* 1776, str. 91.

³⁹ Prav tam, str. 159 ss.

⁴⁰ Prav tam, str. 254.

⁴¹ Henke, Winkler, *Geschichte des Buchhandels*, str. 177 ss.

- Cloeter, Hermine: *Johann Thomas Trattner. Ein Großunternehmer im Teresianischer Wien*. Graz/Köln : Böhlau, 1952.
- Dular, Anja: Iz zgodovine tiskarskih privilegijev. *Zgodovinski časopis* 52, 1998, str. 21–36.
- Durstmüller, Anton: *500 Jahre Druck in Österreich*. Wien : Hauptverband der graphischen Unternehmungen Österreichs, 1982.
- Ecsedy, Judit: *A könyvnyomatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*. (ur. Pavercsik Ilona). Budapest : Balassi kiado, 1999.
- Giese, Ursula: Johann Thomas Edler von Trattner. *Archiv für Geschichte des Buchwesens*, 3, 1961, str. 1175–1186.
- Grossi, Adrianna: *Annali della Tipografia Goriziana del Settecento* (ur. Marco Menato). Gorizia : Biblioteca Statale Isontina, 2001 (Biblioteca di studi Goriziani 2).
- Henke, Rudolf Maria in Winkler, Gerhard: *Geschichte des Buchhandels in Linz* (ur. Fritz Mayrhofer, Walter Schuster in Maximilian Schimböck). Linz : Archiv der Stadt Linz, 2002 (Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1999/ 2000).
- Jaklin, Ingeborg: *Das österreichische Schulbuch im 18. Jahrhundert aus dem Wiener Verlag Trattner und dem Schulbuchverlag* (ur. Peter R. Frank in Murray G. Hall). Wien : Praesens, 2003 (Buchforschung, Beiträge zum Buchwesen in Österreich 3).
- Jembrih, Alojz: Johann Thomas Edler von Trattner in njegovo značenje u tiskarstvu, nakladništvu i knjižarstvu Austrije i Hrvatske 18. stoljeća. *Typographia Trattneriana* (ur. Josip Stipanov). Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 1999, str. 5–45.
- Kastelic, Jože: Vodnikova kopija Tabule Peutingeriane. *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo*, 23, 1942, str. 98–100.
- Kosić, Ivan: Typographia Trattneriana u riznici Nacionalne i sveučilišne knjižnice. *Typographia Trattneriana* (ur. Josip Stipanov). Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica 1999, str. 47–174.
- Martino, Alberto: *Die deutsche Leihbibliothek: Geschichte einer literarischen Institution*. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1990 (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen 29).
- Petkovšek, Viktor: *J. A. Scopoli, njegovo življenje in delo v slovenskem prostoru* (ur. Ernest Mayer). Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977 (Razprave IV. razreda 20/2), str. 89–104.
- Povšič, Jože: *Bibliografija Jurija Vege* (ur. Ivan Vidav). Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1974 (Dela 3. razreda za matematične, fizikalne in tehnične vede 10).
- Velagič, Zoran: Tiskarji in založniki hrvaških knjig v zgodnjem novem veku. *5. založniška akademija, 21. knjižni sejem* (ur. Miha Kováč). Ljubljana : Strokovno združenje založnikov in knjigotržcev pri GZS in Cankarjev dom, 2005, str. 15–17.
- Veröffentlichungen des Tiroler Landesmuseums Ferdinandeum* 25, Innsbruck, 1995.
- Wittmann, Reinhard: *Buchmarkt und Lektüre im 18. und 19. Jahrhundert*, Tübingen, 1982 (Studien und Texte zur Sozialgeschichte der Literatur, 6).

Z U S A M M E N F A S S U N G

Buchhändler Johann Thomas Trattner und der slowenische Buchmarkt im 18. Jahrhundert

Johann Thomas Trattner (1719–1798) war eine der führenden Persönlichkeiten des Wiener gesellschaftlichen und geselligen Lebens in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Er besaß eine Buchdruckerei und eine Buchhandlung in der Innenstadt. An seiner Seite begegnet man den angesehensten Künstlern, Vertretern des öffentlichen Lebens und des österreichischen Hofes.

Der Verlags- und Buchdruckerbetrieb Johann Thomas Trattners weitete seine Tätigkeit in den siebziger Jahren des 18. Jahrhunderts auf das Gebiet der gesamten Monarchie aus. Es wurden Niederlassungen in Görz und Triest, in Pest, Innsbruck, Linz, Varaždin und Zagreb gegründet. Darüber hinaus unterhielt Trattner Beziehungen zu Händlern in mehr als zwanzig Orten, etwa Brünn, Warschau, Leipzig, Frankfurt am Main, wo er durch Vermittler Buchhandel betrieb. In Laibach (Ljubljana) fand er unter den Krainer Buchhändlern gute Mitarbeiter. Sprachliche Unterschiede stellten für ihn kein Hindernis dar, vielmehr wusste er daraus Kapital zu schlagen. Er druckte und verkaufte Bücher in deutscher, lateinischer, italienischer, kroatischer, tschechischer, ungarischer und auch slowenischer Sprache.

Buchhändler verfügen über eine außerordentliche Fähigkeit, neue, oder besser gesagt, ihre Ideen und Weltanschauungen unaufdringlich zu verkaufen. Trattner nutzte das in großem Maße. Im vorliegenden Beitrag unternimmt die Verfasserin den Versuch, seine erfolgreiche Berufstätigkeit im Bereich des Buchdrucks, des Verlags und Buchhandels vorzustellen. Durch seine Anpassung an den damaligen mehrsprachigen Markt wies er auf

Verkaufschancen auf einem geographisch sehr ausgedehnten Gebiet hin. Die Verfasserin stellt die slowenischen Drucke und die mit dem slowenischen ethnischen Raum verbundenen Bücher heraus, die er verlegt hat. Aufgrund der Verbindungen mit den Buchhändlern des slowenischen Raums weist sie darauf hin, wie diese

Zusammenarbeit verlief, und geht nicht zuletzt auch auf die Tätigkeit der Druckereien und Buchhandlungen im zentralen Slowenien im 18. Jahrhundert ein. Es kann vorausgesetzt werden, dass sich Trattner hier nicht nur auf das bestehende Buchhandelsnetz gestützt hat.